

**Yol ve Töre Dergilerindeki Yazıları Ekseninde Erol Güngör'ün Türk Soluna Yönelik Eleştirileri***Erol Güngör's Criticisms of the Turkish Left in the Axis of His Writings in Yol and Töre Journals**Araştırma Makalesi – Research Article***Sedat GENCER**

Bitlis Eren Üniversitesi Ortak Dersler Bölümü, sedatgencer@gmail.com,

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0001-6873-4391

**Öz**

Erol Güngör (1938-1983) milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin önemli isimlerinden biridir. 1970'li yıllardan itibaren yazdıkları ile Türk entelijansiyası içinde dikkat çekmeye başlamıştır. Aydın-halk çelişkisi ekseninde kavradığı modernleşme sürecini milli kültür vahdetinin kurulamaması açısından tahlil etmiştir. Hem Osmanlı hem Batı kültürüne vakıf istisnai kişiliği ile Türkiye'nin meselelerini tarihsel-sosyolojik perspektifte değerlendirmiştir. Bunu yaparken siyaseten taraf olsa da bilimsel bir yaklaşımı da bütünüyle terk etmemiştir. Güngör akademi içinde yer almasına rağmen, entelektüel ufku bu alanın sınırlarını çok aşan bir üniversite hocasıdır. Eserlerini sağ-sol kutuplaşmasının etkili olduğu Soğuk Savaş konjonktüründe (1960-1980) yayınlamıştır. Bu dönemin bir özelliği Türkiye'de sol ideoloji ve siyasetin yükselişi ise diğeri de anti-komünizme vurgu yapan bir milliyetçiliğin güçlenmesidir. Erol Güngör bu ortamda milliyetçi cenahın entelektüel seviyesini yükseltme çabası içinde Türk soluna yönelik önemli eleştirilerde bulunmuştur. Yol ve Töre dergisinde yazdıkları ile solun içinde bulunduğu açmazları dile getirmiştir. Onun sola karşı mücadelesi düşüncesinin ana unsurlarından birini teşkil etmektedir. Bu makale Erol Güngör'ün Soğuk Savaş konjonktüründe sola yönelik eleştirilerinin mahiyetini analiz edebilmek ve 1965-1975 dönemindeki fikri gelişim güzergâhını belirginleştirebilmek amacı ile kaleme alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Komünizm, milliyetçilik, soğuk savaş, aydın, kültür**Abstract**

Erol Güngör (1938-1983) is one of the important figures of nationalist-conservative thought. Since the 1970s, he started to draw attention among the Turkish intelligentsia with his writings. He analyzed the modernization process, which he comprehended on the axis of the intellectual-people conflict, in terms of the failure to establish the unity of national culture. He evaluated Turkey's issues in a historical-sociological perspective, with his exceptional personality, who was knowledgeable in both Ottoman and Western cultures. In doing so, although he was politically involved, he did not completely abandon a scientific approach. Although Güngör is a member of the academy, he is a university professor whose intellectual horizon far exceeds the boundaries of this field. He published his works during the Cold War conjuncture (1960-1980) when the right-left polarization was effective. One feature of this period is the rise of leftist ideology and politics in Turkey, and the other is the strengthening of a nationalism that emphasizes anti-communism. Erol Güngör made important criticisms towards the Turkish Left in an effort to raise the intellectual level of the nationalist camp in such conditions. With his writings in Yol and Töre magazine, he expressed the dilemmas of the left. His struggle against the left constitutes one of the main elements of his thought. This article has been written in order to analyze the nature of Erol Güngör's criticisms of the left in the Cold War conjuncture and to clarify the path of intellectual development in the period 1965-1975.

**Keywords:** Communism, nationalism, cold war, intellectual, culture

### Giriş

Erol Güngör (1938-1983) Osmanlı-Türk modernleşme sürecini tarihsel ve sosyolojik bir yaklaşımla kültür ve milliyetçilik temeline oturtarak değerlendirmiş, milliyetçi-muhafazakâr geleneğin, önemli bir temsilcisidir. Güngör, Türkiye’de sağ-sol kutuplaşmasının baskın olduğu bir Soğuk Savaş konjonktürü (1960-80) içinde makale ve kitaplarını yazmış, bu konjonktür içinde soğukkanlı ve nispeten derinlikli bir anti-marksist tutum geliştirebilmiştir.<sup>1</sup> 1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’de solun yükselişi onun düşünsel gelişiminin ana belirleyici unsurlarından birini teşkil etmiştir. Erol Güngör, Türk solu ve sosyalistlerine ağır ithamlarda bulunurken aynı zamanda onları anlama çabası içinde de olmuştur.<sup>2</sup> Güngör önceki nesilden devralınan “tehlikeli bir komünizm fobisi ile vülger anti-komünist literatürün”<sup>3</sup> etkisinde kalsa da komünizmle mücadeleyi 1960’lı yılların ortasından itibaren yazıları ve çevirileri ile daha entelektüel bir düzeye taşıyabilmiştir. Bu çabası onu Peyami Safa, Necip Fazıl Kısakürek, İlhan Darendelioğlu, Fethi Tevetoğlu ve Aclan Sayılğan gibi kesif anti-komünist aleyhtarlığı yapan isimlerden de farklılaştırmıştır. Güngör sola yönelik metinlerini ağırlıklı olarak *Yol ve Töre* dergilerinde kaleme almıştır. *Yol* dergisindeki metinleri *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, *Töre* dergisindeki metinleri ise büyük oranda *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* isimli eserinde toplanmıştır.<sup>4</sup>

Erol Güngör yazı hayatına İlhan Darendelioğlu’nun anti-komünist yayın organı *Toprak*’ta başlamış<sup>5</sup> *Töre* dergisine kadar -*Yol* dergisi dışarıda bırakılırsa- *Düşünen Adam*, *Hisar*, *Diriliş*, *Türk Yurdu* gibi dergilerde yazı ve çevirilerini yayınlamıştır.<sup>6</sup> Güngör’ün yazı hayatı akademik hayatı ile beraber ilerlemiştir. Sosyal psikoloji alanında parlak bir kariyere sahip olan Erol Güngör’ün tarihsel-sosyolojik perspektiften ülke meselelerini değerlendirmeye yönelik entelektüel mesaisi *Yol* ile başlamış *Töre* dergisi ile belirli bir merhaleye ulaşmıştır. Dolayısıyla Güngör için sadece akademi ile sınırlanan bir yaratım süreci söz konusu değildir. Onun öncelikli ve esas amacı talebe yetiştirmek ve kürsü kurmak değil fikir mücadelesi ve eserleri ile var olabilmezdır. Dolayısıyla mütefekkir vasfı akademik unvanlarının önüne geçmiştir.<sup>7</sup> Cemil Meriç’e göre “putperest ve iğrenç bir üniversitede, her şeye rağmen saygı değer ponsifler gündeme” getirerek cesur davranmıştır.<sup>8</sup> Bu anlamda ilk kitabı *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* 1975 yılında yayımlandığında muhafazakâr ve ülkücü camiada büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.<sup>9</sup> Bu birikim 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamında solun ideolojik, düşünsel, örgütsel, toplumsal ve siyasal planda yükselişi çerçevesinde mütalaa edilmelidir. 1960-80 dönemi Türkiye’de sosyalist ideolojinin yaygınlaşması açısından tarihsel süreçte benzersiz bir aşama teşkil etmektedir.<sup>10</sup>

Bu dönemde milliyetçi-ülkücü hareket de sola bakarak kendisini ideolojik, politik ve örgütsel planda var etmeye çalışmaktadır. 1960 darbesini yapan ve daha sonra 14’ler olarak Milli Birlik Komitesi tarafından tasfiye edilen kadro içinden gelen Alpaslan Türkeş, Dündar Taşer ve Muzaffer Özdağ gibi isimlerin Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne (CKMP) katılmaları ile başlayan süreç, aşırı soldaki Türkiye İşçi Partisi’ne (TİP) karşı aşırı sağın da kendi partisine kavuşmasını ifade etmektedir. CKMP bundan sonra hem Adalet Partisi (AP) hem de TİP’e karşı doktriner bir sağ kanat partisi olarak mücadele edecektir.<sup>11</sup> 1965 seçimlerinde TİP ve CKMP merkez sağ temsil eden AP, ‘Ortanın Solu’na kaymış bir Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile yarışacaktır. 1965 seçimleri, kampanya döneminde farklı ideolojideki partilerin sosyalizm, kapitalizm, toprak reformu, dış politika ve ekonomik kalkınma gibi konuları ilk kez tartıştıkları bir süreç olması açısından ayrıca önemlidir.<sup>12</sup> CKMP’nin 1967 kongresinde *Dokuz Işık*’ın parti resmi doktrini olarak benimsenmesi ile solun kalkınma ve sosyal adalet vurgusu yapan söylemine benzer argümanlarla cevap verilmiştir. Bu durum Türkeş’in komünizmle “ciddi ve müspet bilimin icap

<sup>1</sup> Taşkın, 2007, 175.

<sup>2</sup> Bora, 2006, 360.

<sup>3</sup> Ayvazoğlu, 2009, 264.

<sup>4</sup> *Yol* Dergisi metinleri yukarıda zikredilen kitapta kronolojik sıra gözetilerek yayınlamıştır. *Töre* dergisinde 1974 yılına dek yazdıkları ise *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*’te, dergideki kronolojiye göre yayınlamıştır. *Töre* dergisindeki diğer yazıları ise kronoloji gözetilmeden Güngör’ün hayatta iken yayınladığı kültür ve milliyetçilik ile ilgili iki derleme kitabına ve öldükten sonra yayınlanan *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*’a dağıtmıştır. Dolayısıyla Erol Güngör’ün düşünsel gelişimini tarihsel bağlamda değerlendirebilmek adına dergi ve gazetelerdeki yazılarının kronolojik olarak yeniden tasnif edilip yayınlaması gerektiğini de bu vesile ile ayrıca belirtmek gerekmektedir.

<sup>5</sup> Şahbaz, 2022, 33.

<sup>6</sup> Vayni, 2002, 183-184.

<sup>7</sup> Ersal, 2012, 381.

<sup>8</sup> Meriç, 2005, 290.

<sup>9</sup> Güngör, 2007, 5.

<sup>10</sup> Lipovsky, 1991, 110.

<sup>11</sup> Sanlı, 2023, 97.

<sup>12</sup> Szyliowicz, 1966, 473.

ettirdiği şekilde” savaşılmalıdır yaklaşımının bir sonucudur.<sup>13</sup> Yine Yılmaz’a göre Erol Güngör’ün de kadrosunda yer aldığı “haftalık siyasi bir gazete olan *Yol*, o dönemde solda çıkan *Yön* dergisinin sağdaki zayıf muhalifidir.”<sup>14</sup>

Bu dönemde sağ, solun siyasal örgütlenmesi TİP ile düşünsel platformu *Yön* Dergisi’ne ve özellikle üniversite gençliğinin eylemliliğine karşı pozisyon almaktadır. Daha genel planda ifade edilirse Erol Güngör 1960’lı yıllarda entelektüel, 1970’li yıllarda ise kitlesel bir dinamizm yaşamış olan<sup>15</sup> solun etkisinde düşüncelerini dile getirmiştir. Türk solu bu dönemde Osmanlı toplum yapısı, azgelişmişlik, kalkınma, planlama, sosyal adalet, toprak reformu, devletçilik, toplumsal devrim gibi konu başlıklarını üretim ilişkileri, sınıfsal yapı ve ilişkilerin tarihselliği ekseninde tartışmaktadır.<sup>16</sup> Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), ‘Sosyalizm ve İslamîyet’, ‘Kültür Emperyalizmi’ tartışmaları dışarıda bırakılırsa sol, siyaset ve iktisada yaslanmayı tercih ederek kültürü sorunsallaştırmayı tercih etmemiştir. Bu duruma Yalçın Küçük’ün ifadesi ile özellikle *Yön* Dergisinin<sup>17</sup> savunuculuğunu yaptığı düşüncelerin Türk aydınını erken bir iktidar sıtması içine sokması neden olmuştur.<sup>18</sup>

Erol Güngör bu dönemde ‘Maarif’ ve ‘Müfredat’ta kültürel hegemonyasını kurma iddiasında olan sola antropolojik kültürü çözümleyerek itiraz etmektedir.<sup>19</sup> Güngör’ün *Töre* dergisinde münevver-halk kopukluğu ekseninde kurguladığı modernleşme analizinin temelinde CHP eli ile yürütülen Cumhuriyet inkılapçılığına bunun yeni Batıcı görünümü olarak kabul ettiği 1960’lı yıllardaki Marksist inkılapçılığa yönelttiği eleştiriler bulunmaktadır. Dolayısıyla Erol Güngör’ün düşüncesi büyük oranda sola karşı söyledikleri ile şekillenmiştir. Bu makalede amaç Erol Güngör’ün *Yol* ve *Töre* dergisindeki yazıları çerçevesinde Türk soluna yönelik eleştirilerini ortaya koyabilmek ve bununla bağlantılı olarak Soğuk Savaş konjonktüründe sağ, milliyetçi-muhafazakâr geleneğin sola yönelik değerlendirme ölçütlerini belirleyebilmektir.

### **Yol Yazıları: ‘Türk Sosyalizmi’ Serzeniş**

Güngör’ün sola yönelik eleştirilerinin esas başlangıç noktası *Yol* dergisi/gazetesidir. *Yol* 1960’lı yıllarda iki farklı kronolojide yayınlanmıştır. 7 Haziran 1962 tarihinde ilk sayısı yayınlanan dergi bu dönemde ancak 11 sayı çıkabilmiştir. Bu dönemde *Yeni İstanbul* gazetesinde çalışan Tarık Buğra *Yol*’un da Yazı İşleri Müdürlüğünü yapmaktadır. Üç kez el değiştiren dergi ilk döneminde bir istikrar gösterememiştir. İlk dönemi itibari ile yeni kurulmuş AP’nin fikri ve siyasi zeminini oluşturabilme misyonu ile sağ milliyetçi isimleri biraya getiren dergi, milliyetçi/anti-komünist çizgide toplumsal ve ekonomik bir liberalizmi savunmaktaydı.<sup>20</sup>

Derginin ikinci dönemi 15 Aralık 1965 tarihinde başlamıştır. Haftalık olarak çıkan derginin yazı kadrosu daha da zenginleşmiş, Erol Güngör dergiye bu ikinci dönemde dâhil olmuştur. Derginin yazı kadrosunda Mümtaz Turhan, Mehmet Kaplan, Osman Turan, Recep Doksat, Galip Erdem gibi isimler de bulunmaktadır. Dergi anti-komünizmin belirlediği milliyetçi bir çizgide 1960 sonrası sosyalizme karşı sağ cephenin inşasına katkı sunmayı amaçlamakta ve sosyalizmin bütün meseleleri iktisada bağlayan tavrına karşı bilimsel zihniyeti ön plana çıkartmak istemektedir. *Yol*, kendisini ülke meselelerini sosyalizme olduğu kadar liberalizme ve kapitalizme de eleştirel yaklaşarak ele almayı ideal edinen bir fikir gazetesi olarak tanıtırsa da Sovyetler karşısında Amerika’ya duyduğu sempatisini de gizlememektedir.<sup>21</sup> Erol Güngör, dergide, Avrupa’da sosyalizmle mücadele etme

<sup>13</sup> Yaşlı, 2019, 152-183

<sup>14</sup> Yılmaz, 2003, 562.

<sup>15</sup> Aydınoglu, 2011, 15.

<sup>16</sup> Kaçmazoğlu, 1995, 10-13.

<sup>17</sup> 1961-67 yılları arasında Doğan Avcıoğlu’nun yönetiminde yayınlanan *Yön* sosyalizmin yaygınlaşması ve sosyalist kadroların yetişmesinde etkili olan, Güngör’ün sıkça eleştirdiği solun kalkınmacı söylem ve politikalarının geliştirildiği önemli bir düşünsel platformdur. Ordu mensuplarının, üniversite gençliğinin yakından takip ettiği dergi TİP ve MDD gibi diğer sol örgüt ve hareketlerde yer alacak isimlerin de katkı sunduğu önemli bir dergidir. Güngör yazılarında zaman zaman Türkiye Komünist Partisi (TKP) ve TİP’e yönelse de onun eleştirileri daha çok *Yön* dergisine ve soldaki gençlik örgütlenmelerine çevrilmiştir.

<sup>18</sup> Küçük, 1983, 143.

<sup>19</sup> Dellaloğlu’na göre toplumun çok geniş kesimleri antropolojik kültür içinde yaşadığından sağ, kültürel hegemonyasını burada kurmakta, solun hegemonyasının güçlü olduğu ‘Maarif’ ve ‘Müfredat’ alanında ise etkili olamamaktadır. Sol ise antropolojik kültüre nüfuz edememektedir. Neticede sol ve sağ okuryazarlık toplumla organik bir ilişki kuramamaktadır. “Türkiye’deki asıl kültürel çatışma antropolojik kültür ile Müfredat ve Maarif arasındadır... Antropolojik Kültür’ü çözümlenmeden ve onu Müfredat ve Maarifin süzgecinden geçirilmeden sola iktidar hayaldir.” Dellaloğlu, 2020, 325, 327. Güngör antropolojik kültüre mesafelenerek hatta onu reddederek ‘Maarif’ ve ‘Müfredat’ inşasına çalışan Cumhuriyet inkılapçılığına sert eleştiriler yöneltmesine rağmen ‘Müfredat’ ve ‘Maarif’te avantajlı solun Antropolojik Kültür ile bağ kurarak organikleşebilecek bir potansiyele sahip olduğunu da işaret etmektedir.

<sup>20</sup> Ayvazoğlu, 2008, 19; Tekin, 2018, 405, 410.

<sup>21</sup> Sali, 2020, 468-471.

amacıyla kurulmuş *Preuves* ve *Encounter* gibi dergilerden çeviriler yapıldığını da belirtmiştir.<sup>22</sup> Bu anlamda *Yol* sosyalist âlemi telif ve tercümelemlerle kendi okuyucusuna olabildiğince objektif tanıtabilmek gibi bir misyonu da üstlenmiştir. Mümtaz Turhan ve öğrencisi Erol Güngör akademiden gelen iki isim olarak yaptıkları analiz ve yorumlarla diğer isimlerden ayrılmakta ve henüz 27 yaşında olan Erol Güngör kültürel birikimi, dili ve üslubu ile bilhassa dikkat çekmektedir.<sup>23</sup> Ercilasun da Erol Güngör'ün dergideki rolünü şöyle özetlemektedir: “1960’ların ilk yıllarında çıkan *Yol*, Türk milliyetçilerinin bugün de örnek almaları gereken, çok üst seviyede haftalık bir dergi idi. Güngör’ün oradaki yazıları marksizmin tenkidi ile ilgiliydi ve o yazılarla beslenen bizler için marksizme kapılmak artık mümkün değildi.”<sup>24</sup>

Erol Güngör’e göre *Yol*, kaliteli bir fikir ve politika dergisine şiddetle ihtiyaç duyulan bir ortamda, aydınlara hitap etmeyi seçerek yayın hayatına başlamıştır. Dergi Türkiye’nin temel meselelerini belirli bir fikri seviyede ve objektif bir tavırla ele almayı seçmiştir. Başlangıçta da derginin bu yaklaşımını okurlar beğenmişler; ama sonra derginin Türkiye’nin sorunları hakkında herkesin anlayabileceği plan ve projeler de ortaya koymasını istemeye başlamışlardır. Oya Erol Güngör’e göre *Yol* köylü, kentli her aydın vatandaşın his ve düşüncelerine uygun reçete ve bültenler hazırlamayı kendine bir misyon olarak belirlemediği gibi Türkiye’nin kısa sürede kalkınmasını temin edecek sihirli reçeteler bulabilen Marksistlerin kolaycılığında da uzak durmayı tercih etmiştir. Kaldı ki aydınlara hitap etmek üzere yayın hayatına başlayan bir derginin hap, muska cinsinden programlar hazırlamaya başlaması fikri bir seviyesizlik doğurmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Nitekim Güngör’e göre kendi dışındaki gerçeklere gözlerini ve kulaklarını kapayan Marksistler mevcut sistemlerden birini kolayca Türkiye’ye adapte edip, sihirli formüller hazırlayarak bu işi zaten yapmaktaydılar.<sup>25</sup>

*Yol* yazılarında Güngör bir taraftan dünyadaki reel sosyalizm uygulamalarını ele alırken öte yandan Türkiye’deki sosyalistlere yönelik eleştirilerini de dile getirmekteydi. Her iki tarafı da analiz ederken Güngör’ün üslubu oldukça alaycı ve ironiktir. Güngör *Yol* dergisinin okur kitlesinin Sovyetleri çok merak ettiğinden değil; ama kendisinin Sovyet rejimine karşı mizahi yaklaşımını çok sevdiğinden dolayı bu yazıları ilgiliyle takip ettiğini belirtmektedir. Ona göre Sovyet Komünist Partisi idaresinde Rusya elli yıldan beri dünyayı kendisine güldürmek için yeni yöntemler keşfedip durmaktadır. Yegâne bilimin Marksizm-Leninizm olduğuna inanan bir Tek Parti diktatörlüğünde psikoloji ve sosyoloji gibi bilimsel disiplinlerin lüzumsuz olduğu düşünülmektedir. Stalin’e göre insanlar arasında doğuştan gelen bazı farkları ortaya koyan psikoloji bilimi Amerikalı kapitalistlerin uydurması bir burjuva ideolojisi ve bu durum insanlar arasındaki kabiliyet farklarını cemiyete bağlayan ve sınıfsal çelişkiler aşıldığında bireysel farklılıkların da ortadan kalkıp herkesin eşit olabileceğini öngören komünist tahayyüle de aykırıdır. Güngör’e göre bilim yapılabildiği takdirde de Stalin’in direktiflerine ve materyalist Sovyet bilimine uymak durumundadır.<sup>26</sup> Resmi ideoloji Sovyetler örneğinde gerçekliği değerlendirme tarzını deforme eden metafizik bir öğretiye dönüşmüştür:

Batı felsefesinde diyalektik materyalizm bir devlet ideolojisi veya laik bir teolojiden başka mana ifade etmemektedir. Bununla beraber Marksizmi reddedenler arasında sadece Batılı filozoflara değil, aynı zamanda Rus entelektüellerine de rastlıyoruz. Bunların takma adlarla veya imzasız olarak hür dünyaya çıkarabildikleri eserler, Marksizm’in hem bir içtimai-iktisadi sistem, hem de bir dünya görüşü olarak iflas ettiğini göstermektedir.<sup>27</sup>

Güngör için temel mesele gerçekliğe yenilmiş bir ideolojinin Türkiye’deki aydınlar arasında neden revaçta olduğunu anlayabilmektir. Soğuk Savaş’ın iki kutuplu dünyasında ideolojilerin durumunu değerlendirirken o ‘Hür Dünya’nın safında yerini belirlemiştir. Güngör’e göre dünyada ülkeleri iki kategoriye ayırabilmek mümkündür. İlk kategoride mevcut durumları ile ideolojik emelleri arasında uzlaşma yolu bulamayan ve bu yüzden de en acil meselelerini ihmal eden komünist ülkeler ile onların etkisindeki ‘geri ülkeler’ yer almaktadır. Diğer kategoride ise ütopya devrini aşmış ve artık sorunlarına en realist ve bilimsel çözüm yolları bulan Batı memleketleri yer almaktadır. Güngör ‘Hür Dünya’ ile ‘Komünist Blok’ arasındaki ayrımı kendi

<sup>22</sup> Güngör, 2003, 345. Bu dergilerin yazarları bağlamında Raymon Aron, Ignazio Silone, Sidnye Hook, Michael Polanyi gibi isimleri de zikretmiştir. Erol Güngör’ün çeviri faaliyeti anlaşıldığı kadarı ile Amerika’ya gitmeden evvel başlamıştır. Komünizme eleştirel yaklaşan çalışmalarını çeviremeye başlaması Amerika’dan yurda döndükten sonra hız kazanmıştır.

<sup>23</sup> Tekin, 2018, 416-419.

<sup>24</sup> Ercilasun, 1983, 4.

<sup>25</sup> Güngör, 2003, 252-256.

<sup>26</sup> Güngör, 2003, 307-309.

<sup>27</sup> Güngör, 2003, 231.



görüşleri çerçevesinde yeniden inşa etmiştir. Amerika hürriyet içinde kalkınmanın ve sosyal adaletin kalkınmanın sebebi değil fakat doğal bir sonucu olduğunun dünyadaki en güzel örneğidir. Amerika başından beri ideolojilere hiç itibar etmemiştir. İngiltere örneğinde de İşçi Partisi ile Muhafazakâr Parti devletleştirme, liberal iktisat gibi ideolojik ve doktriner meseleler ile değil hem adil bir gelir dağılımı hem de servetin artması için gerekli olan şahsi teşebbüse güven ortamı tesis edecek çözümler bulunması gibi daha somut konularla ilgilenmektedir. Bu anlamda İngiltere’de ve Amerika’da siyasi istikrarı sağlayan şey partilerin ideolojik renklerini mevcut gerçeklerin zorlayıcılığı karşısında kaybetmeleridir. İngiltere’de İşçi Partisi liderlerinin Marksizm aleyhtarı olmaları, sorunlar üzerine tartışmaların vakalar ve bunlara yönelik pratik çözüm önerileri çerçevesinde mütalaa edilmesine yol açmıştır. Batı Almanya’da bile Marksizm ve Nazizm gibi bu toprakların malı olan ideolojiler çökmüştür. Nazi idaresi ve Sovyet işgali gibi iki önemli olayı tecrübe etmiş Almanya felsefe ile siyaseti birbirinden ayırarak daha gerçekçi bir tavır takınmıştır. Oysa Fransız entelektüelleri sonu gelmez ideolojik tartışmalarla hala solculuk oynamaktadırlar.<sup>28</sup> Buna rağmen Fransa’da son 15-20 yıl içinde memleketin bütün sorunları, ideolojinin pençesinde ‘inkılap’ ve ‘ihtilal’ gibi süslü mefhumlarla edebiyat yapan solculardan, bilim insanları ve uzmanlara geçmiştir.

‘Komünist Blok’ hala 19. yüzyıl ideolojisi olan Marksizmle sorunlarına çare aramaktadır. Marksizm başlangıçtaki keyfi idareye karşı verilen özgürlük ve eşitlik mücadelesinden çok uzaklaşmıştır. Rusya bugün özgürlük, eşitlik ve adaletin en az bulunduğu coğrafyadır. Kızıl Ordu vasıtasıyla Doğu Avrupa’yı istila ederek sömüren Rusya, tipik bir kapitalist servet biriktirme modeline sahiptir. Sovyetlerin ekonomi sahasındaki gelişimi ise bu anlamda Batı tipinde bir ekonominin ileri bir aşaması değil ancak ona ulaşma yolunda bir merhale olarak değerlendirilmektedir. Artık Yugoslavya, Macaristan ve Polonya gibi ‘Demirperde’ ülkelerinde sorunlara Marksist-Leninist dogmalar çerçevesinde değil, bu ülkelerin gerçek ihtiyaçlarına uygun bilimsel yöntemlerle yaklaşılmaktadır. Dolayısıyla Erol Güngör için bir tarafta bilimle, pragmatist ve gerçekçi tarzda sorunlarını çözen ‘Hür Dünya’ diğer tarafta ideolojinin ütopyacılığı ile sorunlarına çare bulamayan ‘Komünist Blok’ ülkeleri yer almaktadır.<sup>29</sup>

Erol Güngör’e göre Sovyetlerin tipik ve ayırıcı özelliği takip ettiği sömürgecilik siyasetidir. Bu sömürgecilik içeride en somut hali ile Orta Asya Türk topluluklarına yönelik uygulamalarda, dışarıda ise Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki Sovyet hegemonyasını tesis eden politikalarda görülmektedir. Zaten Rusya’daki Bolşevik İhtilali’nin Marksizme bağlı yeni bir düzen kurmaktan çok, Çarlığın ‘Büyük Rusya’ idealini gerçekleştirmeye çalıştığı artık tarihçiler ve Sovyetoloji uzmanları tarafından kabul edilmektedir.<sup>30</sup> Bu anlamda Erol Güngör, *Yol* yazılarında Romanya ve Doğu Almanya gibi Sovyetlerin siyasi baskısı ve sömürüsüne maruz kalmış ve bundan kurtulmaya çalışan örnekler üzerinde durmuştur.<sup>31</sup> Güngör’e göre Romanya’nın Sovyetlerden ayrılma süreci Kruşçev’in, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) Şubat 1956 tarihli 20. Kongresi’nde yaptığı Stalin’i eleştiren konuşması ile başlamıştır. Çin, Yugoslavya ve Arnavutluk’un Rusya’ya karşı gelmesi ile tek kutuplu enternasyonal parçalanmış ve nihayetinde Romanya da Doğu Avrupa iktisadiyatı içinde geri bir ziraat ve hammadde ülkesi olarak bırakılmasına itiraz etmişti. Bütün bunlar Erol Güngör’e göre Beynelmilel Komünist Hareketin aslında yeni bir sömürgecilik olduğunu, komünist idarelerin ancak ya kendi ya da başka bir dış komünist devletin askeri gücü sayesinde iktidarda kalabildiğini ve Moskova’nın Batı aleyhinde uydurduğu sloganların kendi peyklerinde bile geçerliliğini yitirmeye başladığını göstermektedir. Sovyet askeri gücü bir tehdit olmaktan çıktığında Doğu Avrupa ülkeleri Batı ile hasmane değil, dostane ilişkiler kurabilecek, bu da içeride liberalleşmeye gidecek yeni bir sürecin habercisi olacaktır.<sup>32</sup>

Bu bağlamda Güngör’ün SBKP’nin 23. Kongresi vesilesi ile iki yazı kaleme alması, Kruşçev sonrası Sovyetler’deki görelî yumuşama ve özgürlük ortamını bir süre sonra kendi varlığına tehdit olarak algılayan rejimin yeni bir Stalinizme yönelmesi ile ilgiliydi. Güngör’e göre 20. Kongre sonrasında hem Sovyet halkı hem de dünya Sovyet rejimini bütün kötülüğü ve çıplaklığı ile görüp anlama imkânına sahip olmuştu. Güngör’e bu

<sup>28</sup> Baudrillard *Amerika* isimli çalışmasında Erol Güngör’ün Amerika-İngiltere ile Fransa karşıtlığını Avrupalılar ile Amerikalılar arasındaki farklılık şeklinde genellemiştir: “Onlar (Amerikalılar) gerçeği düşüncelerden üretiyor, bizse gerçeği düşüncelere ya da ideolojilere dönüştürüyoruz.” Daryush Shayegan bu alıntıyı İran-İslam kültürünün gerçeklik algılamasını Avrupa ve Amerika’ya göre konumlamak üzere yapıtında kullanmıştır. Ona göre bu kültür, fikirden yola çıkarak gerçeklik üretmekte zorlanmakta, “üstüne üstlük bizzat modern gerçeklik hakkında isabetli bir tasavvur sahibi de” olamamaktadır. Shayegan, 2018, 29, 31.

<sup>29</sup> Güngör, 2003, 228-232.

<sup>30</sup> Güngör, 2003, 233-237.

<sup>31</sup> Güngör, 2003, 276-280.

<sup>32</sup> Güngör, 2003, 315-316.

durum rejimin merkeziyetçi ve totaliter karakterinin bir sonucuydu. “Hür düşünceye vurulan zincir, siyasi vesayet ve kölelik sistemi, bunların neticesi olarak da maddi ve manevi perişanlık hakikatte Stalin’in gaddarlığından değil, rejimin kendinden geliyordu.”<sup>33</sup> Kruşçev’i koltuğundan eden bu yaklaşım sonraki Sovyet liderleri tarafından devam ettirilmiş ve Stalin aleyhtarlığı maskesi altında yeni bir Stalinist rejim kurulmuştur. Bunun sebebi de Stalinizm eleştirisinin Sovyetler’de aydınların öncülük ettiği hürriyet ve reform cereyanına yol açmış olmasıdır. Başta Stalin aleyhtarlığını başlatan isim Kruşçev olmak üzere, Rus idarecileri sonraki süreçte bu politikanın, rejimin istikrarını tehlikeye attığını gördükleri için Stalinizm aleyhtarı kampanyanın şiddetini azaltmıştır. Rusya’da düne kadar milyonlarca nüsha satan terör romanlarının ve Sibiryâ hatıralarının basılmasına izin verilmediği gibi Soljenitsin’in *İvan Denisoviç* romanının da satışı yasaklanmıştır.<sup>34</sup> (Güngör, 2003: 291).

Yine Güngör’ün Sovyet edebiyatı üzerine yazması da bu baskı rejiminin en somut tezahürlerinin bu alanda görülmesi ile ilgilidir. 1958 Nobel mükâfatını kazanan ama ödülü reddeden Boris Pasternak ile 1965 yılında Nobel’i kazanan ve reddetmeyen Mihail Şolohof ile bu iki yazara yönelik SBKP’nin tavırlarını karşılaştırması, Sovyet gerçekçi edebiyatının parti resmi ideolojisine hizmet eden bir tür idealizme dönüştüğünü ispatlama gayesi taşımaktadır. Güngör’e göre edebiyat tarihçisi ve tenkitçisi Andrei Sinyavski ile hikâyeci ve şair Yuli Danyel’in Batıda takma adlarla yazılarını yayınlamaları üzerine 13 Eylül 1965 tarihinde ‘Sovyet aleyhtarı faaliyet gösterdikleri’ gerekçesi ile tutuklanmaları rejiminin baskıcı karakterinin en belirgin örneğidir.<sup>35</sup> Bolşevik İhtilali’nden önce dünya edebiyatının en büyük eserlerini veren bir memleket şimdi rejime övgü yapan memur tipli edebiyatçıların dogmatizmini ödüllendirmektedir. Gelenekle bağlantısı kopan Rus edebiyatının içinde bulunduğu durum, rejimin sanat alanına ideolojik ve pedagojik çerçevede yaklaşmasının bir sonucudur.

Erol Güngör’e göre, Türkiye’deki solcular bu dava üzerinden Rusya’daki hürriyet meselesini tartışmadıkları gibi bu yeni nesil Rus yazarları da takip etmemektedirler. Daha da önemlisi insanlık ve dünya barışı namına Afrika’daki komünistleri bile savunan solcular Çin’in, Sovyetlerin ve bir bütün olarak Komünist Blok’un baskıcı, totaliter uygulama ve söylemleri karşısında birden milliyetçi kesilip önce Türkiye’ye bakmak gerektiğini savunmaktadırlar. Ceplerinde sosyalist ilmihali gezdirerek Sovyet tellallığı yapan Türkiye’deki solcular, komünizm ile hürriyet arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığında hep komünizmi seçen Sovyetlere, Stalinizme eleştirel bakmamaktadırlar.<sup>36</sup>

Erol Güngör Türkiye’deki sosyalistlere yöneldiğinde bu eleştirilerdeki alaycı doz giderek yerini ağır ithamlara bırakmaya başlamıştır. Güngör o dönemde *Yön* dergisinde, *Akşam* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerde yazan ve TİP’te siyaset yapan, Doğan Avcıoğlu, Çetin Altan, İlhan Selçuk ve Melih Cevdet Anday gibi isimlere de eleştiri oklarını bu bağlamda yöneltmiştir. Erol Güngör için Çetin Altan ilim, iktisat hatta mantıktan habersiz meşhur bir gazete fırkacısı, ona solcuların en güçlü mütefekkeri olarak tanıtılan İlhan Selçuk Türkçe bilmeyen ve ayrıca üniversite tahsili bile yapıp yapmadığı meçhul bir adam, Melih Cevdet Anday ise Marksizm nedir bilmeyen kurnaz bir meyhanecilik filozofu ve son olarak Doğan Avcıoğlu Marksist diyalektikten uzak kafasındaki bütün çelişkileri saçma da olsa hakikat olarak dile getirmekten çekinmeyen biridir.<sup>37</sup>

Güngör bir yandan Sovyetler’in Türkiye’de ‘satılmış sicilli komünistler’ vasıtasıyla bir komünist diktatörlük kurmasından kaygılanırken öte yandan sosyalistler arasında ülkeyi Komünist Blok içinde bir peyk haline getirmek istemediklerini ileri sürenler olduğunu belirtmekten de geri kalmamaktadır. Solcular ülkenin kalkınmasına yönelik tek desteğin Sovyetlerden geleceğine inanarak ‘Hür Dünya’ aleyhinde pozisyon almakta ve aynı zamanda ideolojik ve düşünsel olarak besleneceği kaynağı da böylece seçmiş olmaktadır. Marksist şablonları ülke gerçeklerine uygulayarak sorunları çözeceğini düşünen solcu aydın, bu sayede düşünmeyi devre dışı bırakarak meseleyi ideolojik düzeye indirgemektedir. Gerçek anlamda diyalektik felsefenin ne olduğunu öğrenmeye soyunacak solcu olmadığı için de Marksizm Atatürk üzerinden tarif edilmeye ve aktarılmaya çalışılmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilirse Marksizm, Atatürkçülük vasıtası ile sosyalleşmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Erol Güngör için “Yurdunu seven bir insan, eğer sosyalist ise, beynelmilel komünizmin

<sup>33</sup> Güngör, 2003, 296-297.

<sup>34</sup> Güngör, 2003, 124-128.

<sup>35</sup> David Cauter, Daniel-Sinyavski Davası için şöyle der: “1925 yılı doğumlu bu iki isim Stalin’in ölümünden beri hapis cezasına çarptırılmış ilk edebiyatçılardı. Her ikisinin de biri yasal göz önünde, diğeri gizli olan iki yaşamı vardı. Davayı Batılı komünistler bile protesto etmeye mecbur kalırken, dava Sovyet kültür politikasını açıkça mahkûm eden uluslararası bir mutabakatın da oluşmasına yol açmıştır.” Cauter, 2017, 219.

<sup>36</sup> Güngör, 2003, 266-270.

<sup>37</sup> Güngör, 2003, 221-227, 244-246, 250-251.

klışelerini nakledecek yerde, Türkiye’de bir sosyalist rejimin hangi imkânlarla neleri gerçekleştireceği üzerinde” durmalıdır. Oysa Türkiye şartlarına göre bir sosyalizmi düşündüklerini ileri sürenler böyle bir siyasi ve fikir atmosfer kuramamışlardır. “Türk sosyalizmi hakkında şimdiye kadar ciddi bir eser neşredilmiş değildir, bu gidişle neşredileceğe de benzemez. Ciddi eser verebilecek seviyedeki insanların sosyalizmle uğraşmaları da zaten abes olurdu.”<sup>38</sup>

Ayrıca Güngör’e göre Türk aydını Marksizmi iktisadi gerekçe ile değil kültürel gerekçe ile benimsemiştir. Mevcut düzene bir burjuva sömürü düzeni olarak bakmakta fakat gerçekte ahlaksız ve milli kültüre düşman olduğu için komünizmi seçmektedir. Aydın yoksulluk çektiğinden değil, kültürel tercihten dolayı sola meylenmiş, öğrencileri ve gençleri de kandırarak bir sağ-sol çatışmasını teşvik etmektedir. Şiddeti medeni bir çözüm yolu olarak tasvip etmek mümkün değildir; âmâ buna yol açanın da komünistleri dövenler olmadığını kabul etmek gerekmektedir. Ortada fikir ve fikir mücadelesi yoksa tarafların meselelerini kaba kuvvet kullanarak halletme cihetine gitmeleri de normal karşılanmalıdır. Eğitimi ve ihtisasını ihmal eden ve NATO, Amerika karşıtlığı gibi sloganlar ile solcu aydınların peşine takılan üniversite gençliğinin durumu, iktisaden kalkınamamış olmanın değil eğitim ve kültür sefaletinin bir sonucudur.<sup>39</sup>

Bu noktada Erol Güngör modernizmi gerçek anlamda temsil edebilecek kapasitede aydınlarla bu kapasiteden yoksun; ama ilerilik sloganları öne çıkan cevval geri kalmış aydın ayırımına gider. Eskinin ‘dejenere’, ‘kozmpolit’, ‘inkılap yobazı’ kategorisine giren ve şimdi kendine komünist diyen bu tip, Batının entelektüel gelişmişliğini fark ettiği andan itibaren öz güvenini yitiren, şahsiyetini kaybeden ve kültürün biçimsel normlarını içselleştirmeye çalışan bir Frenk züppesidir. Bunu yapamadığında da ülkesinde bu entelektüel seviyeyi yakalamış hakiki aydınlarla düşmanca davranmaktadır. Kendi seviyesini, okumamış kalabalıkla mukayese ederken rahat ve huzur içindedir. Geri bir cemiyette edindiği diploma ile yüksek mevkileri işgal eder; ama yarım yamalak bilgisiyle çoğu zaman yanlış muhakeme yürütür ve sıradan adamın mantık ve sağduyusundan ve dolayısıyla kendi eksiklerini kavrayabilecek bir zihni donanımdan yoksundur. Geri kalmış aydın, cahil halkın kendisi anlayamadığından yakınlıkla uygulanması mümkün olmayan fikirler ve boş hayallerle yaşamaya devam eder. Bu donanımsızlıkla herhangi bir rekabetçi sistemde tutunamayacağından devletçi, sosyalist ve komünist ideolojileri tercih edecektir. Devletçi bir sistem yüksek seviyede eğitim ve ihtisas görmüş elemanları basit işlerde istihdam ederken kabiliyetsiz ve bilgisiz insanları da kolaylıkla üst düzey mevkilere yerleştirebilmektedir.

Güngör geri kalmış aydın tipini solcu ve sosyalist aydın ile özdeşleştirip özelliklerini yukarıdaki gibi ayrıntıları ile tasvir ederken, modern aydını ise geri kalmış aydınının tam tersi şekilde konumlamaktadır. Daha da önemlisi Güngör’e göre Türkiye’de satıhtaki modernizm ve kalkınma kavgası aslında bu iki grup arasındaki mücadele olarak şekillenmektedir. Bu; onun modernleşme tarihini, aydınlar/bürokratlar arası bir rekabet olarak kavradığını da göstermektedir.<sup>40</sup> *Yol* yazılarında yerli sosyalistin ‘geri kalmış bir aydın olarak’ portresini çizen Güngör, *Töre*’de ise *Yol*’da ‘modern’ olarak nitelediği milliyetçi aydının ayrıntılı bir portresini sunacaktır.

### ***Yol’dan Töre’ye***

*Yol* yazılarının merkezinde dünyadaki reel sosyalizm ideolojisi ve uygulamaları ile Türkiye’deki solun ideolojik, düşünsel ve politik görünüşleri yer almasına karşın *Töre* dergisinde Güngör tarihsel-sosyolojik perspektifte kültür, milliyetçilik ve modernleşme hakkında kendi fikirlerini olgunlaştırmaya başlamıştır. Sola karşı eleştirileri azalarak da olsa devam ederken artık “milliyetçiliğin görüşlerini” işleyecektir. Bu değişimin çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

1965 yılından 1971’e gelindiğinde Türk solu Erol Güngör’ün iddia ettiğinin aksine ciddi eserlerini yayınlamıştır. Kemal Tahir’in etkisi ile başlayan ATÜT tartışmaları ekseninde Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler* (1966), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* (1967) başlıklı çalışmalarını neşretmiştir. Sonrasında TİP’ten Mehmet Ali Aybar’ın *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Seçmeler 1945-1967* ve Behice Boran’ın *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* kitapları okuyucu ile buluşmuştur.<sup>41</sup> Doğan Avcıoğlu’nun 1968

<sup>38</sup> Güngör, 2003, 336-337, 339.

<sup>39</sup> Güngör, 2003, 317-321.

<sup>40</sup> Güngör, 2003, 238-241.

<sup>41</sup> Akkurt, 2020, 228, 234-235.

yılı sonlarında *Türkiye'nin Düzeni*'ni yayınlamasıyla da bunu İdris Küçükömer, Bülent Ecevit ve İsmail Beşikçi'nin 'düzen'i sorunsallaştıran diğer eserleri takip etmiştir.<sup>42</sup>

Dergiler açısından bakıldığında ise Doğan Avcıoğlu *Yön'ü* 1967 yılında kapatmış, 1969 yılında ordu içindeki cuntalaşmayı sol bir darbeye çevirebilmek amacıyla *Devrim*'i çıkarmaya başlamıştır.<sup>43</sup> TİP'in yayın organı *Sosyal Adalet* kapanmış sonraki süreçte parti *Dönüşüm*, *Proleter*, *Emek*, *Tüm* gibi dergileri yayınlamıştır. TİP'e yakın çizgide *Ant* ve *Eylem* gibi dergiler ve yine Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketinin *Türk Solu*, *Aydınlık Sosyalist Dergi*, *Proleter Devrimci Aydınlık* gibi dergileri yayın hayatına başlamıştır.<sup>44</sup> 1969 seçimleri bir kez daha AP'yi iktidara taşırken sol bu süreçte devrim stratejileri tartışmalarına kilitlenip, bölünmelerle çeşitlenmiş ve 'parlamento dışı muhalefete' yönelmeye başlamıştır. Dergi ve kitapların sayısının artması da bu durumla doğrudan ilgilidir. Dünyada 68 olaylarının da etkisi ile üniversite gençliği giderek solun legal örgütlerinden koparak şiddet eylemlerine yönelmiştir. Öğrenci eylemlerini kendine model alan işçiler, fabrika işgallerine başlamış bunu kırsalda köylülerin toprak işgalleri izlemiş, öğretmenler bu 'protesto virüsü'nü kamu sektörüne taşımış ve nihayetinde 15-16 Haziran 1970 tarihinde ise ülke tarihinin en büyük işçi eylemi gerçekleştirilmiştir.<sup>45</sup> Bu dönemde ekonomik sıkıntıların da artması ile aşırı siyasallaşmış bir toplumu yönetmekte zorlanan Süleyman Demirel, 12 Mart Muhtırası ile iktidarından olmuştur. Ordu üst kademesi "sosyal uyanışın ekonomik uyanışın önüne geçtiğini" belirterek kendi içindeki sol cuntalaşmanın '9 Mart' girişimini engellemiş ve sol muhalefeti bastırmıştır.<sup>46</sup>

Erol Güngör ise bu dönemde kendi alanında araştırmalar yapmak üzere Amerika'daki Colorado Üniversitesi'ndedir. "Hür Dünya" yolculuğu onun ilk yurtdışı deneyimidir.<sup>47</sup> Bu deneyimin de etkisi ile Erol Güngör Türkiye'de Marksistlerin tekelinde gördüğü kalkınma tartışmalarını çeşitlendirmek adına anti-Marksist literatürden çeviriler yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede Raymond Aron (*Sınıf Mücadelesi* 1973) W.W. Rostow (*İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*, 1970)<sup>48</sup> John Nef (*Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, 1971), Kenneth Boulding (*Yirminci Asrın Manası*, 1969) gibi isimlerin çalışmalarını Türkçeleştirmiştir. Daha da önemlisi *Yol* dergisinde Güngör sağ ile sol arasındaki kavga'nın genişleyip derinleşeceğini de öngörmüştür "Sosyalistler henüz anarşi yaratacak kadar kuvvet kazanamadıkları için şimdilik bir faşist temayül de doğmuş değildir. Fakat Türk aydınları fanatik düşüncede ısrar edecek olursa, er veya geç bütün memleket bu ideoloji taassubu içine yuvarlanacak..."<sup>49</sup>

1969 yılında CKMP'nin Adana Kongresi, Ülkücü Hareketin gelişiminde bu temayülün somutlaşması yönünde önemli bir dönüm noktasıdır. Partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir. "Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslüman" sloganına da yansıdığı gibi din, milliyetçi ideolojiye ağırlığını koymaya başlamış ve Türkçü seküler Nihal Atsız kanadı ile de yollar ayrılmıştır.<sup>50</sup> Yine bu dönemde Güngör'e göre Dünder Taşer, devrimci teröristlerin/solcu eşkıyaların saldırılarını boşa çıkarmak ve oyunlarını bozmak için milliyetçi gençliği örgütlemeye başlamıştır.<sup>51</sup> Dolayısıyla bu dönemde milliyetçi cenah Türk Ocakları ve Komando Kampları vasıtası ile komünizme karşı şiddetini kurumsallaştırırken Erol Güngör de komünizmden kendisini milli kültüre bağlı kalarak koruyan gençlere entelektüel bir seviye kazandırmaya çalışmaktadır.

### **Töre Dergisi: Milliyetçiler Göreve**

<sup>42</sup> Atılgan, 2017, 339.

<sup>43</sup> Gencer, 2021, 324.

<sup>44</sup> Ünsal, 2019, 226-227, 286-287.

<sup>45</sup> Alper, 2010, 93-94.

<sup>46</sup> Aydın ve Taşkın, 2018, 184-196, 228-229.

<sup>47</sup> Güngör 3 Haziran 1982 tarihinde *Millet* gazetesinde yapılan ve ölümünden sonra *Töre* dergisinde tekrar yayınlanan bir röportajında Amerika yıllarının kendi üzerindeki etkilerini şöyle ifade etmiştir. "Bir ilim disiplininden geçmiş olmak, yaş ve tecrübe, bilgi ve özellikle batı ile temas insanı büyük ölçüde değiştiriyor." Güngör, 1983, 9.

<sup>48</sup> Avcıoğlu için Walt Rostow o dönemde ABD başkanı Johnson'un nüfuzlu müşaviri olarak uzun vadeli Amerikan politikasının belirlemesinde etkili olan iki isimden biridir. Demirel 1965 seçimlerinde iktidara geçtikten sonra Türkiye'ye gelerek Aydın Yalçın'ın huzurunda Demirel ile uzun uzun konuşmuştur. Ona göre Rostow emperyalizmle savaşılan bütün milliyetçi hareketleri komünist olarak gören ve bu bağlamda milli kurutuluş hareketlerinin modasının geçtiğini ve Amerika'nın Vietnam'da başarılı olacağını savunan bir isimdir. "Rostow önce ekonomik sistem ve sınıf gerçeklerini gizlemeye çalışan iktisadi kalkınma aşamaları teorisi ile ün kazanmıştı. İktisat tarihi profesörü bu teorisini sonraları bir soğuk harp aracı haline getirmiştir." Avcıoğlu, 1967, 3.

<sup>49</sup> Güngör, 2003, 340.

<sup>50</sup> Yaşlı, 2019, 209-219.

<sup>51</sup> Güngör, 2007, 122-123.



Erol Güngör'ün *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* kitabı ağırlıklı olarak *Töre* dergisinde yazdığı metinlerden oluşmaktadır. Güngör 1980 yılına kadar aralıklı da olsa katkı vermeye devam etmesine rağmen dergide yoğunlukla 1971-1974 döneminde yazmıştır. Bu tarihten sonra yazılarının seyrekleşmesi derginin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış ve Güngör'ün de 1974 yılı Nisan ayında –bu mesaisi Şubat 1977'ye kadar sürecektir- MHP'ye yakın *Ortadoğu* gazetesinin başyazarı olmasıyla ilgilidir.<sup>52</sup> *Ortadoğu* dönemi Güngör için daha çok siyasi ve aktüel meselelerin içinde olmak demektir. *Ortadoğu*'da “günlük politika meselelerini, sosyal ilimlerin, tarihin ve milli kültürün süzgecinden geçiriyor sonra da en öz ve anlaşılır bir şekilde yazıya döküyordu.”<sup>53</sup> Güngör'ün *Töre*'deki yazıları o yıllarda üniversite gençliği tarafından ilgiyle takip edilmekte ve hararetle okunmaktadır.<sup>54</sup> Eşi Şeyma Güngör ile yaptığı evlilik açısından *Töre* dergisi onun hayatında ayrıca önemlidir. Evlilik fikrini kafasına sokan kişi Erol Güngör'ün 'Milli Kaynana', 'Korkunç Yenge', 'Patroniçe' sıfatları ile andığı derginin sahibi ve sorumlu Yazı İşleri Müdürü Emine Işınsu'dur. Güngör'e göre eşinin onunla evlenmesinde *Töre* dergisindeki yazılarını beğenmiş olmasının da büyük etkisi vardır. Sağ-sol kutuplaşmasının ortasında dergi - özellikle İstanbul'da yayınlandığı dönemde- milliyetçi aydınlar arasında yeni bir sosyal çevre/aile yaratması açısından da ayrıca önemsenmelidir.<sup>55</sup>

Işınsu o dönemde *Ayşe* isimli bir kadın dergisi çıkarmaktadır. Bu derginin bir fikir dergisine dönüştürülmesi projesi ortaya atılınca *Ayşe*, *Töre* adını alarak yayın hayatını sürdürmüştür. Işınsu derginin çıkarılma sürecinde Dündar Taşer, Galip Erdem, Sadi Somuncuoğlu gibi isimlerden destek almıştır.<sup>56</sup> Yazar kadrosunda Erol Güngör, Mehmet Eröz, Necmettin Hacıeminoğlu, Ayhan Tuğcuğil, Reha Oğuz Türkkan, Orhan Türkdoğan gibi isimler yer almaktadır. Ülkücü-Milliyetçi aydınları bir araya getiren dergi, 1971-1981 yılları arasında Emine Işınsu ve bu tarihten kapandığı 1985'e kadar ise Yaşar Eşmekaya yönetiminde 172 sayı çıkmıştır.<sup>57</sup> Bu anlamda uzun soluklu bir dergicilik faaliyeti olarak da ayrıca zikredilmesi gerekmektedir.<sup>58</sup> Dergide Güngör'den başka sosyalizme yönelik eleştirel metinleri daha çok Ayhan Tuğcuğil (İskender Öksüz), Mehmet Eröz, Necmettin Hacıeminoğlu kaleme almıştır. Dergi ilk sayısındaki 'Sunuş' başlığı ile çıkma gerekçesini bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır:

Türkiye'de birkaç seneden beri baş döndürücü bir dergi neşriyatı oldu. Önceleri fikir 'özgürlüğü' isteği ile başlayan bu akım giderek Marksist-Leninist çizgide en mutaassıp ve en müsamahasız bir neticeye dayandı. Son senelerde de bir miktar solcu olmayan kimse kalmadı. Bu neşriyat genç dimağlarda ciddi akisler bıraktı. Üniversite öğrencileri, hocalar, yazarlar sol binanın duvarlarına tuğla taşımak için yarıya girdi. Sanat adına, fikir adına, ilim adına herkes solculuk etti... Reform isteniyordu eğitimde, ekonomide diplomaside, idarede reform. Bu istek yayıldı, derinleşti, köklendi, sonra meyvalarını verdi. Cinayet, tahrip, adam kaldırma... Bu olayları sıralarken hainler, harisler ve akılsızlar güruhu suçlu olarak ortaya çıkıyor amma mesele yalnız bu kadar mıdır? Milliyetçilerin, vatanseverlerin, düşünürlerin günahı yok mudur? Onların dergileri, gazeteleri, kitapları, dernekleri, konferansları, bildirimleri nerede? Düşünce eşkıyalığından şikâyet edenler fikir jandarmalığını neden omuzlamazlar?<sup>59</sup>

Dolayısıyla *Töre*'ye göre milliyetçiler uzun süren uykularından uyanmak, solun yükselişi karşısında üzerlerine düşen yeni görevleri, ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlamak adına yerine getirmek durumundadırlar. Yine Erol Güngör'le *Töre* dergisinde yapılan bir röportaj onun sola karşı yaklaşımının çerçevesini daha da netleştirmektedir. Güngör'e göre sosyalizmin 1960'lı yıllarda cari ve popüler hale gelmesi Cumhuriyet'in Batı kültürüne koşulsuz teslimiyetinin bir sonucudur. Kültür emperyalizmi denildiğinde dönüp dışarıya bakmaktan çok, içerideki bu gelişmeye odaklanmak gerekmektedir. Sürekli kültür yıkımı içinde Türkiye'de oluşan boşluğu Batı kültürü en seviyesiz ve muhtevasız şekilleri ile doldurmaktadır. Bu bağlamda solculuk ülkeye Batı eli ile sokulmuş

<sup>52</sup> Vayni, 2002, 187.

<sup>53</sup> Özarslan, 2007, 42.

<sup>54</sup> Özarslan, 2007, 41.

<sup>55</sup> Güngör, 1979, 2.

<sup>56</sup> Işınsu, 1998, 55.

<sup>57</sup> Şahin, 1998, 57-58.

<sup>58</sup> Bu dönemde milliyetçilerin diğer bir yayın organı 10 yıl (1969-1979) 448 sayı çıkabilmiş haftalık *Devlet* isimli gazetedir. İlk sayısında Emine Işınsu'nun da yer aldığı gazete Ahmet Kabaklı, Galip Erdem, Dündar Taşer, Kamil Turan, Tarık Buğra gibi isimleri kadrosunda barındırmaktaydı. Kurt Karaca *Milliyetçi Türkiye*'nin temelini oluşturacak milliyetçi-toplumcu doktrinin esaslarını da *Devlet*'te yayınlamıştı. *Devlet* yayın hayatına devam ederken aylık *Töre* dergisini çıkarmaya karar vermiş olmaları milliyetçilerin bu alanda hala yetersiz olduklarını kabul etmeleri ve belki de sola karşı mücadelede üniversiteye, bilime dayanan daha nitelikli bir fikir dergisi çıkarma istekleri ile ilgilidir. *Töre* dergisinin kadrosundaki isimler çoğunlukla İstanbul Üniversitesi'ndeki Erol Güngör gibi milliyetçi akademisyenlerden oluşmaktaydı.

<sup>59</sup> *Töre*, 1971, 1, 40.

değildir. Türkiye’de sosyal değerler düzeni ve fikri seviye çöktüğü için münevverler kitle seviyesinde ve ideolojik mahiyette sosyalizm gibi fikirleri benimsemiştir. Halkın gücüyle iktidara gelen solcu hareketin hiç görülmediğini belirten Güngör’e göre Türkiye gibi halkın, münevverinden daha olgun bir duruşa sahip olduğu memleketlerde solculuk küçük bir münevver grubun çevresinde kalmaya mahkûmdur. Marksizm’in burjuva, işçi vb. sınıflar için ileri sürdüğü şuurlanma meselesinin halkın sosyal bir sınıf olmadığı Türkiye özelinde ise bir karşılığı yoktur. Kendi halkını tanımayan ve yaymak istediği ideolojiyi bilmeyen münevverin açık bir cehaleti söz konusudur.

Güngör “anarşi hareketleri” olarak tanımladığı üniversite gençliğinin şiddet eylemlerini de bu bağlamda değerlendirir. Gençler hızlı sosyal ve kültürel değişimin yarattığı şartlar içinde geleceğine güvenle bakmak istemektedirler. Batılılaşma hareketlerinin neticesinde gençlere örnek olarak gösterilen değerler sisteminin tümü ise sahte ve uydurmadır. Gençlik şimdi Marksizmle kendisine bir çıkış, başlangıç noktası aramaktadır. Bu durum Marksizmin onların arayışına cevap verebilecek bir güce sahip olduğu anlamına gelmese de gençlerin bu noktada tek başlarına bırakılmalarının doğal bir sonucu olarak görülmelidir.<sup>60</sup>

Marksizm *Yol* dergisinde olduğu gibi *Töre*’de de Erol Güngör’ün fikri mücadelesinin odak noktasını oluşturur. *Töre* döneminin farklılığı yukarıda röportajda özetlenen kısımda vurgulanmıştır. Gençlerin bir kimlik ve gelecek arayışında Marksizme mahkûm olmaları, başka bir şekilde ifade edildiğinde; 1960’lı yıllardan itibaren Marksist inkılapçılığın Cumhuriyet inkılapçılığı/Atatürkçülük üzerinden toplumsallaşarak gençlere yeni bir heyecan vermesi, *Töre*’nin göreve çağırdığı milliyetçilerin şimdiye kadar sorumluluklarını yerine getirememiş olmalarının da bir sonucudur.

*Töre* yazılarının derlemesi ile oluşturulan *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* kitabının önsöz ve giriş kısmı Erol Güngör’ün bu dönem içindeki fikri çabası ve gelişiminin nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda ayrıca zikredilmelidir. Burada Erol Güngör ülkenin kalkınma seferberliği bağlamında ortaya çıkan sorunlarının çözümü ve milli kültüre karşı Batılı bir alternatif yaratma hususunda milliyetçilerin tek rakibinin, içinde eski inkılapçıları da barındıran Marksist inkılapçılar olduğunu belirtmiştir. Bunların da ortak vasfı enternasyonalist veya kozmopolit olmalarıdır. İnkılapçılar Tanzimat’tan beri Avrupa ve Batı evrenselciliğine, Marksistler de sosyalist bir evrenselciliğe taraftardır. Erol Güngör’e göre Osmanlı reformcusu, Cumhuriyet inkılapçısı ve Marksist devrimci, Batı’ya benzeyerek şahsiyet kazanma çabası içinde modernleşirken kültürü milliyetçilikle temellendirememişlerdir.<sup>61</sup> Buna karşılık ise ortada Türk milliyetçilerinin işlenmiş bir görüşü de bulunmamaktadır. Bununla beraber Güngör’e göre inkılapçı, Marksist vb. farklı ideolojik çevrelerden gelen insanları aynı noktada birleştiren yeni bir milliyetçi hareket billurlaşmaktadır.<sup>62</sup> Bu dağınık ve farklı şekillerde yeni bir milli kültür ve tarih görüşü ortaya koymaya çalışan hareketin ana vasfı milliyetçi olmasıdır. Bu hareket Türkiye’deki değişimi tarihi bir süreklilik içinde kavramakta, milletin kimlik değiştirmesinden ziyade geçmiş mirası kucaklayarak halkın değerlerine dönmesini savunmaktadır. Bu harekete göre Türk münevveri kendi halkı ile barışabilirse ülke dünyada eski şahsiyetli yerini kazanabilecektir:

Yeni hareket iktisadi kalkınma gayretini ideoloji haline getiren her türlü entelektüel budalalığın karşısındadır; iktisadi hayatı sosyal hayatın bir parçası olarak görmekte ve iktisadi değişmeden ziyade kültür değişmesine önem vermektedir. Yeni hareketin fikir öncüleri Türk milletinin bir başkasını model almayacak kadar orijinal bir medeniyete sahip olduklarına inanmaktadırlar.<sup>63</sup>

Yeni hareketi temsil edenler, halka dönüşü; geçmişi diriltmek ve maziye yaşatmak gibi bir psikolojik tatmin olarak görmemektedirler. Aksine onlara göre geçmiş yüzyılların kültürel birikimi halkın içinde bir realite

<sup>60</sup> Dağoğlu, 1972, 28.

<sup>61</sup> Güngör modernleşme sürecini, genel değerlendirmelerinde bir bütün olarak olumsuzlarken daha ince tahlillerinde Osmanlı değişimini modernleşme, Cumhuriyet inkılapçılığını ise Batılılaşma olarak nitelemiştir. Cumhuriyet Batılı olmayı tercih ederek Tanzimat geleneğini reddetmiştir. Güngör, 2007, 22.

<sup>62</sup> Burada isimlerini zikretmeden Erol Güngör’ün Talat Sait Halman ile Kemal Tahir’i işaret etmesi önemlidir. Nihat Erim’in 12 Mart Muhtırası sonrasında kurduğu ilk kabinede ilk kez bir Kültür Bakanlığı ihdas edilmiş ve bu göreve de Talat Sait Halman getirilmiştir. Halman Türk kültürüne ait klasikleri yayınlamaya yönelik bir projeyi hayata geçirmek istemiş; ama bazı çevreler bu duruma tepki gösterince bakanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır. Erol Güngör’e göre Talat Sait gibi bütün tahsilini Amerika’da yapmış biri, kabinenin ez az inkılapçı; ama en milliyetçi bakanı durumundadır. Şartlar onu inkılapçılıktan veya inkılapçılar gibi düşünmekten milliyetçiliğe getirmiş ve bir bakıma milliyetçi olmaya zorlamıştır. Güngör, Kemal Tahir ve onun etrafındaki isimlerin de Marksizmden yola çıkarak Halman ile aynı noktaya geldiklerini ifade etmiştir. Aynı nokta ile anlatmak istediği bu isim ve çevrenin ilgilerini milli kültür ve tarihe yöneltmiş olmalarıdır. Kemal Tahir Osmanlıyı önemseyen, Kemalizm’e eleştirel yaklaşan, Marksizmi yerel gerçekliğin anlaşılması bağlamında farklılaştırmaya çalışan ve bu açıdan sola da mesafelenmiş bir isimdir.

<sup>63</sup> Güngör, 1996, 14-15.

olarak yaşamaya devam ettiğine göre, bu durum bilimsel ve rasyonel düşünüşün gereği olarak da böyle kavranmalıdır. Güngör solcu aydınının ekonomizmine karşı kültür ve tarihi işaret etmektedir. Bu aynı zamanda onun tarihsel bağlamda değerlendirmeye çalıştığı modernleşme sürecinin yapı taşlarını da verir: münevver, kültür ve halk.

Güngör'ün modernleşme yorumuna geçmeden önce vurgulanması gereken onun milliyetçilik hakkında yeni bir teori veya siyasi bir program geliştirmek iddiasında olmadığıdır. Erol Güngör'e göre hakikatte milliyetçilik bir sosyolojik ve felsefi doktrin kalıpları içinde izah edilemeyecek kadar çok renkli, siyasal ve kültürel bir harekettir.<sup>64</sup> Erol Güngör bir bakıma ülkücü cemahtaki *Dokuz Işık* ve *Milliyetçi Türkiye* tarzındaki doktrinleşme çabalarını tarihsel-sosyolojik perspektifle zenginleştirmek istemektedir.<sup>65</sup> Sola yönelik eleştirel bakış bu anlamda belirli bir ölçüde milliyetçilere de yönelmiştir. Sağda da, solda da ideolojik ve doktriner metinlere karşı mesafelidir. Başka bir ifade ile Güngör "aktüelin yere serici hâkimiyeti altında" zekânın, "her anı bir ağaca benzeyen ihsanlar ormanında yolunu kaybetmiş toptan kavrayışlara imkân veren külli mefhumları kullanmakta"ki aczini gidermektedir.<sup>66</sup>

Bu noktada Erol Güngör'ün modernleşme yorumunun temel problematiğini belirlemek gerekmektedir.<sup>67</sup> Güngör'e göre tarihsel süreçte aydın ile halkın iki ayrı sosyal ve kültürel grup halinde tekâmül etmesi Türkiye'nin modern anlamda bir millet olamamasının ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir milli kültür ortaya koyamamasının sonucudur. Bunun sebebi de iki yüz yıllık Batılılaşma programının açık başarısızlığıdır. Aydın, Tanzimat sonrasında kültürel ve dolayısıyla da siyasi tercihini farklılaştırarak Batı'ya yönelmesi, modernleşme sürecinin de karakterini belirlemiştir. Kendi kültürünün Batı karşısında yenilgisini kabul eden aydın hâkimiyet duygusunu kaybederek bir tür aşağılık kompleksi geliştirmiş ve bu durum Osmanlı bağlamında 'mecburi kültür değişmesi'ne giden yolu açmıştır. Böylece aydın kendisinden üstün gördüğü yabancı bir kültürün prestij yaratan dış görünüşüne önem vermiş ve dolayısıyla bu kültürün gerçek işleyişi ve yapısı hakkında sarıh bir kavrayışa ulaşamadığından memleketinin gerçek ihtiyaçlarını giderebilecek unsurlarının neler olduğunu da tayin edememiştir. Eski düzene ve değerlere sırtını çeviren aydın Batı ile ilişkisi içinde yeni bir düzen ve değerler sistemi de kuramamıştır. Bu durum Cumhuriyet döneminde Batıcılığı şiddetlenen aydının gelenek ile ilişkisini kesmesinden kaynaklanmıştır. Yeni kurulan devlet, çökmüş bir medeniyete gönderme yapan kültürü ve geçmiş birikimi reddederek işe sıfırdan başlamayı tercih etmiştir.<sup>68</sup> Oysa Güngör'e göre bir şeyin az kusurlu olabilmesi için büyük bir geleneğe yani geçmişteki binlerce insanın tecrübelerine dayanması gerekmektedir. Hızla modernleşmesi gereken bir toplumda bu geçmiş birikimin de dikkate alınarak kültür değişmesini bir program ve öncelikler meselesi halinde kavramak zarurettir; fakat bu program siyasi liderlerin ideolojik heves ve yaklaşımlarına göre değil sosyal bilimlerin kıstaslarına göre belirlenmelidir. Bu olmadığı takdirde modern medeniyet karşısında milli kültür davasını sağlam ölçü ve prensiplere bağlamak zor olmaktadır.<sup>69</sup> Güngör'e göre Cumhuriyet; 'milli olma' vasfını 1924 yılında Halifeliğin Kaldırılması, II. Meclis'in açılması daha sembolik düzeyde ise Ziya Gökalp'in ölümü ile yitirmiştir. Gökalp üçlemesinden *-Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak-* bu tarihten itibaren tedavülde sadece Batıcılık ve milliyetçilik kalmış ve Batıcı aydının ağırlığının giderek artması ile süreç milliyetçilik aleyhine işlemiştir.<sup>70</sup> Erol Güngör'ün 1924-1945 kronolojisindeki Batılılaşmayı dil, tarih, kültür, sanat ve eğitim politikaları ekseninde şiddetle eleştirmesi, Cumhuriyet'in Osmanlı 'ancien regime'inin değerlerini hedef almasıyla ilgilidir. Eski kültürle bağlantıyı koparması, Mardin'in de ifade ettiği gibi rejimin en devrimci hareketidir.<sup>71</sup> Güngör için ise bunun tabii sonucu, medeni vasıtalara sahip olma ve bunları kullanabilme beceresi açısından Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden ileri bir Türkiye'nin kültürel,

<sup>64</sup> Güngör, 1996, 9.

<sup>65</sup> *Milliyetçi Türkiye'nin Düzeni*'nin ülkücü-milliyetçi camiadaki bir muadili olarak da kabul edilebilir. Alparslan Türkeş'in teşvikiyle o dönemde Kurt Karaca müstearını kullanan Fikret Eren tarafından yazılmıştır. 1971 yılında ilk baskısı yayınlanan *Milliyetçi Türkiye* solun, sosyal adaleti savunan kalkınmacı yaklaşımına milliyetçi-toplumcu bir düzen alternatifi getirmektedir. Toprak reformu, planlama, millileştirme ve hızlı kalkınma için güçlü yürütme gibi önerileri ortaya koyan metin (Şanlı, 2022, 183-216) solun tartışmalarına doktriner planda bir cevap verme niteliği taşır. Güngör'ün hem milliyetçi hem de sol çevrelerdeki bu kalkınma tartışmalarını kültürel eksende derinleştirmeyi istediği de ileri sürülebilir. Onun bu tutumu esasında Cumhuriyet modernleşmecileri ile Marksistlerin soyut entelektüalist düşünme tarzlarına yönelik tepkiden kaynaklanmaktadır.

<sup>66</sup> Safa, 2022, 157-158.

<sup>67</sup> *Töre* dergisinde geliştireceği aydın-halk kopukluğunun milli bir kültür vahdeti yaratılmasının önündeki en büyük engel olduğu temel tezinin ilk işaretlerini *Yol*'daki Şubat 1966 tarihli "Milli Şuur ve Gençlik Terbiyesi" başlıklı makalesinde bulmak mümkündür.

<sup>68</sup> Güngör, 1996, 111.

<sup>69</sup> Güngör, 1996, 93, 98, 110.

<sup>70</sup> Güngör, 2007, 90-91.

<sup>71</sup> Mardin, 1971, 202.

düşünsel ve estetik yaratım açısından iptidai bir seviyede kalmış olmasıdır. Hazır veya kolay aldığı medeniyet ile yabancı kaldığı kültür sahalarında varlık gösteremeyen aydın, Batı kültürüne katkı sunmaktan uzaklaşarak ideolojik faaliyete yönelmiştir.<sup>72</sup>

Çok partili hayat ile birlikte kitle siyasete dâhil olmuş, büyük bir iktisadi kalkınma gerçekleşmiş, yönetici kadronun sınıfsal bileşimi ve görünümü değişmiştir; ama demokratikleşme Türkiye’de aydın ile halkın bütünleşmesine giden bir süreç olmamıştır. Demokrat Parti ile başlayan 25 yıllık demokrasi tecrübesi siyasi elitin yapısını değiştirmiş, halk çocukları geniş eğitim imkânları ile idari ve siyasi kadroları millileştirmiş ve bu sayede eski devirde idarenin ve siyasetin aile şirketi veya parti malı olma durumu değişmiş ve neticede merkeziyetçi otoriter yapının monolitik bünyesi dağılmıştır. Bununla beraber yeni nesil de henüz gerçekçi ve ilerici bir düşünce geleneği kuramadığından eskinin kurtarıcılık ve hocacılık kalıplarına sıkışmakta ve yetersiz bulunduğu ideoloji yerine bir başkasını benimseyerek iktidara geçince ülkeyi refaha kavuşturacağına inanmaktadır. Halkçılık açısından bakılınca görülen, kamçının el değiştirmesinden başka bir şey değildir. Cumhuriyet inkılapçısının halkçılığı ile solcuların halkçılığı arasında bu anlamda bir fark yoktur. Öğrencisini disipline etmek için döven hoca nasıl vicdan azabı çekmiyorsa, Türk aydını da halka karşı elinde kamçısı ile aynı şekilde davranmaktadır.<sup>73</sup> Halk çocukları münevver tabakaya dâhil oldukça, bu tabaka halka daha ziyade eğilecek yerde yeni gelenleri de eritmektedir. Böyle küçük idareci bir münevver azınlığın, büyük kitleleri eritmesi gibi görünen bu hadise, aslında onun çevirdiği entrikanın veya entelektüel seviyesinin yüksekliği ile alakalı değil, dayandığı dünyanın gücünden ileri gelmektedir. “Yüksek tahsil yapmış bir genç sadece memleketin idareci üst tabakasına dâhil olmakla kalmıyor, aynı zamanda bütün dünyada medeniyeti ve kudreti temsil eden batı dünyasının da bir temsilcisi veya mensubu durumuna getiriyordu.”<sup>74</sup> Gelinek noktada halkı, toplumu ve kültürü kendi istediği yönde radikal bir tarzda değiştirmek isteyen Batıcı veya Marksist aydın, demokrasi yerine inkılapçılığın otoriterizmini tercih etmekte, halk ise kendi kültürü ve geleneğini rahatça yaşayabileceği demokrasiyi savunmaktadır. Güngör’e göre sosyalistlerin 9 Mart macerası bu açıdan iyi bir örnektir:

Demokratik yoldan başarı şansı bulamayan bu siyasi grubun bir hizbi gayri meşru yolları denemek isterken kanunun pençesine düştü, diğer hizip de başarısızlığının sebeplerini bulmakla uğraşiyor. Bu ikinci grubun içinde, sayıları pek az da olsa Türk halkının sosyal ve psikolojisini bünyesini hiç tanımadıklarını itiraf edenler var.<sup>75</sup>

Güngör demokratik rejimin devam etmesini Türkiye’deki münevver zümrenin halka yaklaşması için de en sağlam ve güvenilir yol olarak görmektedir. Milliyetçiliğin asıl gayesi memlekette halka dayanan bir rejim kurarak Türkiye’yi modern bir milli devlet haline getirmektir, milliyetçilerin bu kavgada Tek Parti zihniyetiyle yetiştirilmiş azınlık sultasına karşı demokrasiyi ve halkı tutmaları gerekmektedir. Yine modernleşmemiş bir cemiyette modernizmi temsil eden milliyetçi aydın da bir seçkin grup olarak halkın şimdilik yabancı olduğu bir değerler sisteminin temsilcisi durumundadır. Milliyetçi aydının da günlük hayatından özel hayatına uzanan çizgide halk kültürüne katılımında çeşitli zorluklar görülebilmektedir. Milliyetçi aydın halkla arasındaki farkın kendisinin bilimsel ve teknik bilgi ile teçhizatlanmasından kaynaklandığını düşünebilir. Hatta bu aydın yurtdışında gidip de Batıyı insan ilişkileri, örf, adet kurum ve kanunları açısından kendi ülkesi ile karşılaştırınca buradaki ferdiyetçiliği ve hesapçılığı beğenmeyerek Batıdan üretim teknikleri ve organizasyonu dışında hiçbir şey almamak gerektiğine de inanmış olabilir. Ama bu durumda bile edindiği müktesebat hem günlük hayatında ve hem de özel hayatında halkla ilişki kurmasını engelleyebilecek farklı davranışlar göstermesine yol açabilir. Milliyetçi aydının sadece geleneğe saygı duyarak, halktan biri görünmeye çalışarak, bozuk şive ve mahalli kelimelerle konuşma gibi samimiyetsizlikler sergileyerek halka rehberlik edebilmesi de mümkün değildir. Güngör’e göre “Türk halkı asıl ihtiyacının bir taraftan modern teknolojik bilgi ve teçhizat, bir yandan da modern bir iktisadi ve organizasyon olduğu kanaatindedir.”<sup>76</sup> Halk; kültürün insan ilişkilerine, dini inançlara ve hissi tepkilere ait kısımlarında meydana gelecek değişimlere karşı kendisi ile aynı tepkileri gösteren ama aynı zamanda onu modern bilim ve teknikle buluşturabilecek kişiyi kendine rehber edinmek istemektedir. Erol Güngör’e göre

<sup>72</sup> Güngör, 1996, 106-107.

<sup>73</sup> Güngör, 1996, 54-55.

<sup>74</sup> Güngör, 1996, 198-199.

<sup>75</sup> Güngör, 1996, 55.

<sup>76</sup> Güngör, 2006, 57.



milliyetçi aydının görevi ve dolayısıyla “milliyetçiliğin gayesi, halkın muhafaza ettiği temel kültür unsurlarına dayanan milli kültürü halkın uzak kaldığı zihinsel ve maddi tekniklerle geliştirmektir.”<sup>77</sup>

Modern bir iktisadi, teknolojik ve sosyal organizasyonun beraberinde getireceği yeni anlayış ve değerlerin yerli kültürü etkileyeceği, halk ile milliyetçi aydın arasında bir takım ihtilaflara yol açacağı da kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla Güngör sol aydını halka ve kültüre yabancılaşması ile tanımlarken aynı zamanda milliyetçi aydınının da içinde bulunduğu açmazlara dikkat çekmektedir.

Bu hususta diğer bir sorun milliyetçilerin tarihe bakışları ile ilgilidir. “Komünistler anarşi çıkardıkları zaman gençlerimize Türk milletinin tarihi meziyetlerinden ve geleneklerinden” bahsedildiğini belirten Erol Güngör’e göre geçmiş ile olumlu ve yaratıcı bir ilişki de kurulabilmiş değildir. Böyle bir ilişki biçiminin Malazgirt Zaferi kutlamaları, Mevlana Törenleri, bayramlardaki mehterler, Milli Eğitim Bakanlığı’nın öğrencilere milli şuur verilmesini tembihleyen tamimleriyle de gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu hareketler milli kültüre yönelik olumlu ilginin bir neticesi gibi görünse de ‘kökü mazide bir ati kurma’ ümidi de vermemektedir. Sultan Ahmet Çeşmesi, Üçüncü Ahmet Çeşmesi sıradan bir Türk için karşısında büyüldüğü turistik bir nesneden başka bir şey değildir. Başka bir şekilde ifade edilirse ülke insanı bu eserlerin gerçekten büyüklüğünü duyup anlamaktan çok uzaktır “Yahya Kemal İtri’den bahsederken manalı şeyler söylüyordu; ama biz bugün... Onu anlamak ve duymaktan çok uzagız.”<sup>78</sup>

Güngör solcuların bile milliyetçi olma iddialarını yüksek sesle dillendirdikleri bir ortamda milliyetçi aydınının da eksik ve kusurlarını odağa almaktan kaçınmamakta ve daha ileri giderek idealindeki milliyetçi aydının özelliklerini de şöyle sıralamaktadır:

Türk münevveri yüzyıl önceki Türkçeyi kullanmayacak, ama bin yıl önceki Türkçe metinleri bile anlayacak; yeni harfleri kullanacak, ama üniversite kapısı önündeki kitabeyi görünce alık-alık bakmayacak, demokrat olacak ama atalarının siyasi ve idari dehasından faydalanmasını bilecek; bir Osmanlı Türk’ü gibi ayakları yerde, başı dik, gönlü geniş, kalbi metin olacak, hiçbir zaman basitliğe düşmeyecek. Ve nihayet, milletinin büyüklüğünü anladığı zaman artık fuzuli kurtarıcılık ve akıl hocalığı yapmaktan vazgeçecek.<sup>79</sup>

Marksistlerin ise tarih ve kültüre karşı “fazla kahramanca tavır almaları” onların milliyetçilik, sosyalizm ve demokrasiye yaklaşımlarını da sorunlu hale getirmektedir. Marksist sosyalizm milliyetçiliği reddetmek durumundan olduğundan ‘milli’ terimi yerine ‘halk’ı kullanmayı tercih etmektedir. Güngör’e göre halk bir iktisadi sınıf değildir ve Marksistlerin sınıf kavgası dedikleri menfaat çatışmalarında kendi başına bir taraf oluşturmamaktadır. Halk sosyolojik bir kategori ve sosyal tabaka olarak da kabul edilemez. Türkiye örneğinde demokrasi tecrübesine rağmen halk, hala Osmanlı’da olduğu gibi reaya ve ahaliden nitelikçe farklılaşabilmiş değildir. Milletleşen Batı toplumlarında halk ile idareciler iki ayrı sosyal grup teşkil etmemektedir. Türkiye’de ise sorun halkın millet aşamasına geçmesini temin edecek milli kültürün yaratılamamış olmasıdır. Millet olarak taazzuv edememiş bir yapıda sınıflardan, sınıf bilincinden ve sınıfsal sömürden de bahsetmek zordur. Oysa Marksistler insanlar arası ilişkileri maddi menfaat çatışması olarak görmekte ve meseleyi hep iktisadi sömür üzerinden kavramaktadırlar. Marksistlere göre politikacılar sermayedar sınıfın temsilcisi olduklarından halkın menfaatlerini savunmaları mümkün değildir. Güngör’e göre Marksist şablon için bu açıklama geçerli olabilir; ama Türkiye örneğinde bu durum politikacının halka ikiyüzlü davranmasından kaynaklanmaktadır. Kendi aralarındaki tartışmalarda halkın siyasi kaderini tayin edecek olgunlukta olmadığını söyleyen, demokrasiyi de ancak kitle kendi değer sistemini benimserse faydalı bulan aydın, kamuoyu önünde ise halkın ferasetini övüp durmaktadır. Aydın ile halk arasında kopukluk, aydının kitleyi kurtarıcı rolüne soyunmasına ve demokrasiyi de bu bağlamda yorumlamasına yol açmıştır. Sınıfsal sömürü analizinin bu işleyişi açıklayacak bir gücü ve işlevi de bulunmamaktadır.<sup>80</sup>

Güngör için temel çelişki Marksizm’de olduğu gibi sınıflar arasında değil aydın ile halk arasındadır. Güngör burada sınıfa karşı kültürü öne çıkarmaktadır. Halk ile aydın, birbirlerine güvenmedikleri ve birbirlerini suçladıkları bir ortamda kendi alanlarının sınırlarını belirleyerek ilişkilerini asgariye indirirler. Sonuçta aydın içinden çıkmış olduğu veya kendini ondan kurtardığına inandığı geleneksel kültüre karşı isyan bayrağı açarak bu kültürü dar kafalılıkla ve cehaletle itham etmekte, savunduğu ideal ve ilkelerden bir ütopya yaratmaktadır. Bu

<sup>77</sup> Özakpınar, 2014, 56.

<sup>78</sup> Güngör, 1996, 112-113.

<sup>79</sup> Güngör, 1996, 116.

<sup>80</sup> Güngör, 1996, 28-29.

durumda geleneksel kültür içinde kalan halk ise içine kapanarak yeniliği bir tehdit olarak algılamaktadır. Ona göre geleneğe yapılan itiraz topluluğun hayatına yönelmiş bir tehlike demektir. Bu geleneğe sarılanlar kendilerini duyurmak imkânına sahip olduğunda ise bu kez aydın onu tehdit diye algılamaktadır.<sup>81</sup>

Geleneksel kültüre isyan eden Marksist aydın, entelektüalist tavır içinde üçüncü dünya ülkelerini örnek alan bir kalkınmacılık ideolojisi geliştirerek komünist bir ütopyaya savrulmaktadır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet'in tipik temsilcileri olduğu rasyonel ve pozitivist zihniyetin 1960'lı yılların koşullarında Marksizm şeklinde tekrar canlanmasının bir sonucudur. Aydının kültüründe ahlaki davranışın temelini teşkil edecek köklü bir norm sistemi yoktur. Bu yokluk temelde iki nedene dayanmaktadır. Batı'dan iktibas edilen kanunlar aydın için gerçek bir norm sistemi ortaya çıkaramamış ve bu süreçte aydın, ahlakın kaynağı ve yaptırımlarının dine dayandığı halk kültüründen uzaklaşmıştır. Din ona göre geri kalmış halk kitlelerinin kültürünü temsil eder, aydının asli görevi de dini ıslah edip modernleştirebilmektir. Aydın; halk dinin veya dini liderlerin etkisi altında kaldığında gerilediğini düşünmektedir. Ne kendi memleketinin ne de yabancı memleketlerin örf ve âdetini içselleştiremeyen aydının hayat felsefesi kaba bir materyalizme ve sadece kendi menfaatlerinin tatmininden haz alan bir bireyciliğe dayanmaktadır.<sup>82</sup> Soyut projeler geliştirip bu projelerin hayata geçirilmesine engel olan hayali düşmanlar tahayyül etmekle ömrünü beyhude tüketmektedir. Şimdi ise soldaki aydın kurtuluş ve kalkınma teorileri ortaya atarak bu Batıcı zihniyeti tevarüs etmiş olduğunu göstermektedir. Aydın bu durumda ülkenin kalkınabilmesi için üniversite hocasından fabrika işçisine kadar herkesin ilkel bir pozitvizmi benimsemesini öngören ideolojik bir beyin yıkama faaliyeti içindedir.<sup>83</sup>

Aslında bu noktada aydın Avrupa'nın düşmanlığını kırmak için yine Avrupa'nın dayattığını kendi halkına reform diye göstermeye çalışma refleksini devam ettirmektedir. Güngör'e göre Batılılaşma hareketleri, halk nezdinde Batı'nın savaşta mağlup edemediği memleketi bu kez münevverler aracılığı ile teslim almasıdır. Bu Batılılaşma tarzının en uç görünümü olarak Marksist inkılapçılık yine de belirli bir direnç ortaya koyabilmiştir. Erol Güngör'e göre Marksist inkılapçılar da mevcut kültür politikaları ile memleketin bir birliklilik sağlamasının zor olduğunu görmekte, yine Marksizmi de müstakil bir hüviyet ve şahsiyet elde etme mücadelesinin bir vasıtası olarak benimsemektedirler. Bununla beraber beklemeye tahammülleri olmadığından zamanı kısaltabilmek için Marksizm gibi bir nevi muskacılık ve büyücülük metoduna yönelerek gerçek sorunlar karşısında rüyaya yatmaktadır.<sup>84</sup> Kalkınma ile özdeş bir sosyalizme milliyetçilik üzerinden gitmeleri mutlak bir Batılılaşmaya da itirazı beraberinde getirmektedir. Türk sosyalistleri; Avrupalılar gibi burjuva-kapitalist kültürü içinde değil, sosyalistler gibi proletarya kültürü içinde yaşamak zorundadır. Türkiye'de bu kültürün kaynağı da halkta bulunmaktadır. Bu da solun halk kültürüne yönelmesi ile sonuçlanmıştır. Yerli sosyalistlerin Batı karşıtlığını, aşk-nefret psikolojisi çerçevesinde yorumlayan Erol Güngör'e göre Batıcı inkılapçılığın uç noktası olan Marksist inkılapçılığın, Batı ile yüzde yüz kaynaşma arzusunun gerçekleşmemesi onda Batı karşıtı bir nefrete dönüşmüştür. Sosyalistlerin köylü kasketi giymek, klasik batı müziği yerine davul-zurna dinlemek, hatta pijama yerine entari giymek gibi zuhur eden bir takım davranışları bu reaksiyonerliğin bir sonucudur.<sup>85</sup> Yine bu bağlamda dönün Bolşevik yoldaşları ölüm karşısında artık "almımıza yazılan ne ise o olur" demekte, kadınlarının hafifmeşrepliğini hoş görmemekte, eski devletin eşsizliğine inanarak Topkapı Sarayı'ndaki Mukaddes Emanetler Dairesi önünde huşu ile titremekte, hem Müslüman hem de komünist olmanın imkânlarını araştırmaktadır.<sup>86</sup>

Dolayısıyla milliyetçiler fark edilmeyen ve ihmal edilen milli kültürü ortaya çıkarma misyonu ile hareket eden ederken, hafızasını sıfırlamış bir ülkede solcular bu boşluğu beyhude Marksizmle doldurmaya çalışmakta ve Üçüncü Dünya ülkelerini örnek almaktadırlar. Oysa Erol Güngör'e göre bugün demokrasi ile yönetiliyor olması, köklü ve kuvvetli bir eski kültüre sahip bulunması nedeniyle Türkiye, Batı ile boy ölçüşebilecek Rusya başta olmak üzere Afrika, Asya, Uzakdoğu ve Ortadoğu'daki yeni doğan memleketlerden farklı bir konumdadır. Bu ülkeler Batılılaşmayı adeta bir şahsiyetsizleşme örneği halinde yaşamaktadırlar. Bunun sebebi bu memleketlerin kendilerini eski kültürün etkilerinden tamamen temizlenmiş bir zemin üzerinde var etmeleri ve bunu bir avantaj olarak görmeleridir. Batının yıllardır ezdiği ve sömürdüğü bu ülkeler yine Batının ekonomik gelişmişliğine

<sup>81</sup> Güngör, 1996, 31-32.

<sup>82</sup> Güngör, 1996, 36-37.

<sup>83</sup> Güngör, 1996, 39.

<sup>84</sup> Güngör, 1996, 39, 106-107.

<sup>85</sup> Güngör, 1996, 47.

<sup>86</sup> Güngör, 1996, 47, 116.

ulaşmayı hedeflediklerinden milli güçlerini de maddi kültürle ilgili sahalarda yoğunlaştırmıştır.<sup>87</sup> Afrika’da, Ortadoğu’da sosyalizm, milliyetçiliğin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu memleketlerde kapitalizme karşı sosyalizm, sömürgeci ile sömürülen halk arasındaki bütün psikolojik, sosyal ve hukuki farkları söylem düzeyinde ortadan kaldırmakta öte yandan Batı refahına erişim için bir kalkınma modeli sunmakta ve dolayısıyla uzun yılların ezilmişliği içinde orada aydın bürokratik bir sosyalizmi kolayca benimseyebilmektedir. Hiç sömürgecilik yapmamış, hiç esir olmamış Türk milleti, bugün Birleşmiş Milletler’in bağımsızlığını tanıdığı birçok milleti kendi hâkimiyetinde yönetebildiği ve zirvesini Osmanlı İmparatorluğu’nun teşkil ettiği köklü bir devlet geleneğine sahip bulunmaktadır. “Türkiye’nin bir devlet olarak yeniliği sadece siyasi rejiminin değişmiş olmasından ve bir kısım idareci ve aydınların da bu devlet ve milleti birdenbire doğmuş zannetmelerinden ibarettir.”<sup>88</sup> Bu anlamda Gungör Türkiye’yi Sovyetler ve onun etkisindeki ‘Üçüncü Dünya’dan, devlet geleneğine ve geçmiş mirasa vurgu yaparak özenle ayırmıştır. Ona göre köklü ve eski milli kültür, vaktiyle pozitivizm cereyanına kapılarak dinsiz olan İttihatçı zabıtların Gazze muharebelerinde nasıl düşman karşısında Allaha sığınmalarını sağlamışsa, bugünkü devrimcileri de hizaya çekip saptıkları yoldan geri döndürebilecek tek güçtür. Neticede Gungör Türk solunun kültürü görmezden gelerek oldukça teknik bir kalkınmacılığı teorileştirmesine karşı çıkar. Solun, bu anlamda kalkınmanın gerçekleştirilmesinde etkili iman, ahlak, sanat estetik gibi insana ait manevi kuvvetlere de<sup>89</sup> yönelmesi gerektiğini söyler.

## Sonuç

Erol Gungör fikriyatında, temel aktör aydındır. Aydın ile halk arasında kopukluğun sebebi de, bu kopukluğu giderecek bir modernleşme programını hayata geçirecek hakiki ve modern bir kültür birliği yaratabilecek kişi de aydındır. Önemli olan aydının bu işi yapabilecek ehliyete ulaşabilmesidir. Gungör’ün Türk solunu ve solcusunu değerlendirirken kullandığı ölçüt de budur. Gungör, soldaki aydına Marksizmle aktarmacı bir tarzda ve ideolojik düzeyde değil Türk sosyalizmini inşa edebileceği sağlam bir eşik yaratabilecek şekilde ilgilenmesini önermektedir. Tek Parti Devri nasıl canlı bir fikir hayatını mümkün kılabilen atmosferi yaratamamış ve tek tipleşmeyi teşvik etmişse, yerel kültür ile etkileşime sokulmayan, sloganlar ve birtakım dogmalarla hep aynı şekilde devridaim eden bir Marksist anlayışın da düşünce hürriyeti tesis edebilmesi mümkün değildir.

Gungör, milliyetçileri bir aydının hangi hasletlere sahip olmaması noktasında geri kalmış solcu aydının ayrıntılı bir portresini çizerek uyarırken, soldaki aydına da yerli kültürle bağ kurabilmesinin yolunu işaret etmekte ve onu bütünüyle ötekileştirmemektedir. Erol Gungör’e göre yerli sosyalistler sokaktaki kavga ve cinayetlerin müsebbibidirler; ama aynı zamanda Batılılaşma sürecinde “kaybedilmemiş” bir grup olarak Marksist teoriden hareketle milli kültürü ihya edebilecek potansiyele de sahiptirler.

Kendisini çağdaşı diğer entelektüellerle kıyaslayan Cemil Meriç, Erol Gungör’ün sosyal bilimlere vakıf, Batıyı tanıyan, çalışkan ve sürekli arayan bir medreseli olarak geniş kültürü ile “ayaklarının daha çok toprakta olduğunu” belirtmiştir. Erol Gungör de yerli sosyalistlere baktığında, Meriç’in kendine izafe ettiği hususiyetlere onların sahip olmadığını görmüştür. Bu bağlamda milliyetçi aydının halk kültürü ile ilişkilerini incelerken “Cenaze namazını uzaktan seyredenler, imanları ne kadar sağlam olursa olsun, cemaatin yabancıları olurlar” cümlesini en çok sol aydına yönelik dile getirdiği de açıktır. Neticede Erol Gungör soldaki aydını, toplum ve kültür ile daha sahil ilişki kurabileceği bir mesafeye çekmek istemektedir.

<sup>87</sup> Gungör, 1996, 69, 112, 114.

<sup>88</sup> Gungör, 2003, 35.

<sup>89</sup> Nef, 1971, VIII, x.

**Kaynakça**

- Akkurt, H. (2020). *Türkiye Solunda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları 19601-1980*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Alper, e. (2010). "Reconsidering Social Movements in Turkey: The Case of the 1968-71 Protest Cycle". *New Perspectives on Turkey*, 43 (2010), 63-96.
- Atılğan, G. (2017). 68'in Kapıları. *Türkiye'nin 1960'lı yılları*. (Haz. M. K. Kaynar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1967). "Washington Geleceği Nasıl Tasarlıyor". *Yön*, 208 (6), 3.
- Aydın, S. ve Taşkın Y. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (2011.). *Türkiye Solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2009). *Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na Milliyetçilik ve Muhafazakârlık Üzerine Yazılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ayvazoğlu, B. (2008). Tarık Buğra İçin Bir Biyografi Denemesi. *Tarık Buğra* (Ed. M. Tekin ve E.B. Yılmaz). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bora, T. (2006). Sosyal Meseleler ve Aydınlar. *Erol Güngör*. (Ed. M. Yılmaz). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Caute, D. (2010). *Politics and Novel During the Cold War*. New York: Routledge.
- Çıtak, H. A. (2022). Bir Hukukçunun Düzen Arayışı: Milliyetçi Türkiye'de Devlet ve Mülkiyet. *Türkiye'de Düzen Arayışları*. (Ed. F. S. Sanlı ve A. Şanlı). Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Dağoğlu, D. (1972). "Doç Dr. Erol Güngör İle Bir Konuşma". *Töre*, 16 (4), 26-30.
- Dellaloğlu, B.F. (2020). *Poetik ve Politik Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ercilasun, A. (1983). "Erol Güngör Hakkında". *Töre*, 145 (13), 4-7.
- Ersal, A. (2012). *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gencer, T. (2021). Doğan Avcıoğlu (1926-1983): Devrime Adanmış Bir Ömür. *Siyasal ve Entelektüel Tarihimizden Portreler*. (Ed. H. Akkurt). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Güngör, E. (1979). "İlk Töre'cilerin Bazılarından Töre'ye Dair Hatıralar". *Töre*, 100 (9), 2.
- Güngör, E. (1983). "Fikir Daima Açıklık Serbestlik ve Genişlikler İster...". *Töre*, 145 (13), 8-12.
- Güngör, E. (1996). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Güngör, E. (2003). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2007). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2007). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Işınso, E. (1998). "Töre'yi Hatırlarken". *Türk Yurdu*, 132 (18), 55-56.
- Kaçmazoğlu, B. H. (1995). 27 Mayıs'tan 12 Marta Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri. Erzurum: Birey Yayıncılık.
- Küçük, Y. (1983). Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lipovsky, I. (1991). "Legal Socialist Parties in Turkey, 1960-80". *Middle Eastern Studies*, 1 (27), 94-111.



- Mardin, Ş. (1971). "Ideology and Religion in Turkish Revolution". *International Journal of Middle East Studies*, 3 (2), 197-211.
- Meriç, C. (2005). *Jurnal Cilt 2 1966-83*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nef, J.U. (1971). *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*. (Çev. E Güngör). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özarpınar, Y. (2014). *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özarslan, E. (2007). *Düşünce Ufuklarında Erol Güngör'ün Sanat, Edebiyat, Dil ve Tercüme Hakkındaki Görüşleri*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Safa, P. (2022). *Yalnızız*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sali, A. (2020). Mecburen Gazeteci: Tarık Buğra. *Tarık Buğra Kitabı*. (Haz. A. Öz). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sanlı, F. S. (2023). "Religion and Ideology: Transformation of Turkish Nationalism from Republican Peasants' Nation Party to Nationalist Action Party". *Amme İdaresi Dergisi*, 1 (56), 93-116.
- Shayegan, D. (2018). *Melez Bilinç*. (çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Szyliowicz, J. S. (1966). "The Turkish Elections: 1965". *Middle East Journal*, 4 (20), 473-494.
- Şahbaz, Y. (2022). *Akıntıya Karşı Bir Aydın Erol Güngör*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Şahin, O.H. (1998). "Ülkücü-Milliyetçi Aydınları Biraraya Getiren Töre". *Türk Yurdu*, 132 (18), 57-58.
- Taşkın, Y. (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, M. (2018). *Tarık Buğra İtaatsiz Bir Taşralının Entelektüel Portresi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Vayni, C. (2002). *Erol Güngör*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Yaşlı, F. (2019). *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkes Türkiye ve Soğuk Savaş*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yılmaz, M. (2003). Mümtaz Turhan. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*. (Ed. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.